

דוח פעמונים לחוסן כלכלי

של משקי בית בישראל
לשנת 2023

כולל מדד פעמונים
לחוסן כלכלי

צביקה גולדברג | מנכ"ל פעמונים

המשימה החברתית של ארגון פעמונים היא מתן כלים המאפשרים התנהלות כלכלית נכונה ואחראית למשקי בית, למשפחות ולקהילות. משימה זו נובעת מן הפער הגדול, והמקומם, שבין הצורך החיוני והיום-יומי בידע פיננסי לשם ניהול חיי השגרה בבית, לבין היעדרו של ידע זמין ובהיר שיאפשר זאת.

הניסיון הארגוני של פעמונים, לאורך שנים רבות של ליווי ושיקום פיננסי של משקי בית, מלמד על הזיקה הברורה שבין העדר ידע כלכלי לבין המצב הכלכלי הממשי של המשפחה.

אלה שרמת הידע הכלכלי שלהם נמוכה, ואלה שאינם בטוחים ביכולתם לקבל החלטות כלכליות אישיות, הם גם אלה שיקרסו או יתקשו מאוד להתמודד במקרה של זעזוע בהוצאות או בהכנסות, הם אלה הנאלצים לוותר על תרופות ומזון חיוני בגלל מצבם הכלכלי והם אלה שאינם חוסכים כלל למען עתיד משפחתם.

נתוני המחקר שנציג היום אינם מעודדים. מדד פעמונים המוצג זו השנה השלישית, משקף בהתמדה מגמה שלילית ולפיה יותר ויותר משקי בית שבירים כלכלית ואינם נהנים מחוסן וביטחון כלכלי. הנתונים שהצגנו לפני שנה, במדידה השנתית השנייה, היו מדאיגים יותר מאלה שהצגנו שנה לפני כן, במדידה השנתית הראשונה, ולמרבה הצער הנתונים שנציג היום, במדידה השנתית השלישית, משקפים צניחה נוספת של המסוגלות הפיננסית של משקי הבית.

החברה הישראלית מתמודדת עם רצף של משברים כלכליים – זה שבא עם משבר הקורונה, משבר יוקר המחיה, הזינוק בגובה הריבית, המלחמה בעזה והמערכה בצפון. בחודשים האחרונים, מטבע הדברים, אנו בפעמונים עושים כמיטב יכולתנו כדי לסייע לנפגעי המלחמה. לצד המשך הפעילות למען כלל הישראלים, אנו מקדישים תשומת לב מיוחדת לליווי ושיקום כלכלי של משפחות המפונים, משפחות הפצועים, משפחות החללים והנרצחים ומשפחות החטופים. תודה חמה לשותפים הטובים שמאפשרים זאת – ובהם חברינו בארגון אחים לעורף, בקרן וולפסון ובאיחוד הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה (JFNA). מתוך אותה הכרה בהיעדרו של ידע כלכלי בהיר ומובן לכל אדם, אנו מקדישים גם בתקופת החירום תשומת לב רבה לסיוע במיציא זכויות ולהנגשה ותיווך ידידותי של החלטות כלכליות של המשלה, האוצר ובנק ישראל.

לצד מדד פעמונים השנתי הקבוע, הקדשנו הפעם תשומת לב מיוחדת לבדיקת ההשפעה הכלכלית של המלחמה על משקי הבית בישראל. סקרי מלחמה ייעודיים שערכנו מראים צניחה בתחושת הביטחון הכלכלי, הרעה במאזן, הימנעות מצריכת מוצרי בסיס, פגיעה משמעותית בתחושת החוסן התעסוקתי, פגיעה במשאבים העתידיים כדי לעמוד בהתחייבויות ההווה, חשש מפגיעה כלכלית וחוסר ביטחון ביכולת למצות זכויות.

אנו מצפים שמקבלי ההחלטות יבחרו לחזק במיוחד את האוכלוסיות שנפגעו כלכלית מהמלחמה, ביניהן ניתן למנות את המפונים, משקי בית שבהם לפחות אחד מהמפרנסים גויס למילואים ועצמאים.

כמו כן אנו קוראים להנעת תוכנית לאומית, שתאפשר התמודדות רב-ממדית עם סוגיית ההתנהלות הכלכלית בחברה הישראלית. יש להרחיב ולהעמיק את שיתוף הפעולה בין כל הגורמים הרלוונטיים. אנו רואים חשיבות גדולה בהטמעת מערך חינוך פיננסי נגיש וידידותי בכל הגילאים ובכל קבוצות האוכלוסייה, בשיפור המענה לפרט של מוסדות פיננסיים ובהנגשת השירותים לציבור בכלל ולקבוצות מובחנות ופגיעות בתוכו בפרט.

תודה חמה לאנשי פעמונים – מתנדבים ועובדים, במעריך הליווי, בתוכניות המשותפות עם משרדי המשלה ורשויות מקומיות, במכללת פעמונים ובמטה המקצועי – המלווים אלפי משפחות מדי שנה בדרך לניהול החיים הכלכליים באחריות, במיומנות, בביטחון ובניקיון כפיים. תודה לנשיאות הארגון ולצוות ההנהלה. תודה מיוחדת וברכה חמה לצוות יחידת המחקר של פעמונים.

בברכת שלום, ביטחון, בשורות טובות ואיתנות כלכלית.

3 ליווי ושיקום כלכלי במשבר כלכלי מתמשך ובמלחמה
צביקה גולדברג, מנכ"ל פעמונים

4 מבוא

6 מהות הדוח ומתודולוגיה

מהות הדוח

מתודולוגיה

מהו חוסן כלכלי?

8 מדד פעמונים לחוסן כלכלי

תוצאת המדד לשנת 2023

מרכיבי מדד פעמונים לשנת 2023

מדד פעמונים 2023 בחלוקה לקבוצות אוכלוסייה

11 זרקור על קבוצות אוכלוסייה פגיעות

בחינת החוסן הכלכלי של נשים

בחינת החוסן הכלכלי של עצמאים

13 יוקר המחיה

ויתורים בעניינים חיוניים ב-12 החודשים האחרונים

השלכות העלייה בריבית על משכנתאות

16 אוריינות פיננסית ותחושת ביטחון בידע הפיננסי

22 רשימה ביבליוגרפית

כתיבה: גלית חזן-רון

ניתוח הממצאים: אפרת קשת-הראל

ייעוץ: ד"ר אייל כרמל, יובל אזולאי

צוות היגוי: גלית חזן-רון, יעקב טברסקי, שרון לזין,

סיגל פרידמן-גמליאלי, אפרת קשת-הראל

עריכת לשון: דן בנוביץ

פורסם במרץ 2024, אדר ב' תשפ"ד

בסביבה שבה אנשים חיים תחת לחץ פיננסי מתמיד, מיומנויות בסיסיות אלו מפחיתות קבלת החלטות כספיות גרועות ומעודדות התארגנות פיננסית טובה יותר (יונס, 2018). האחריות המוטלת על הפרט היא משמעותית. הכוח בידיו לשנות את גורלו וההווה הוא תמיד הזמן הטוב ביותר לעשות זאת, אך הוא זקוק לכלים הנכונים בדמות חינוך ואוריינות פיננסית.

אנו שואפים שדוח זה יעורר שיח ויניע את קובעי המדיניות ואת ארגוני החברה האזרחית לגיבוש וליישום תוכניות לחינוך לאוריינות ולמסוגלות פיננסית, דווקא בעת הקשה הזו, ובמיוחד בקרב קבוצות מוחלשות ופגיעות. האוריינות הפיננסית היא כיפת הברזל הכלכלית המגנה על משק הבית. השיח וגיבוש המדיניות צריך להיערך במסגרת שולחן עגול שבו תהיה נציגות לכל בעלי העניין בתחום כלכלת המשפחה, השואפים להגביר את החוסן הכלכלי של משקי הבית, לרבות קובעי מדיניות במשרדי הממשלה הרלוונטיים (כמו משרד הכלכלה, משרד הרווחה והביטחון החברתי, המשרד לשוויון חברתי וקידום האישה בישראל), אנשי המערכת הפיננסית (בנק ישראל, איגוד הבנקים, הבנקים המסחריים), רשויות כמו ביטוח לאומי, רשות המסים וההוצאה לפועל, יועצים לכלכלת המשפחה ועמותות העוסקות בתחום, כל זאת בהשתתפות נציגים מהאוכלוסיות השונות המרכיבות את הציבור.

שלא נדע עוד מלחמות ושבנו בניסוח לגבולם.

הסקר שעל בסיסו נכתב הדוח נערך בדצמבר 2023, חודש התחום שנה קשה ביותר למדינת ישראל. שנה שהחלה בהפגנות וקטוב חברתי ופוליטי והסתיימה במתקפת טרור רצחנית שכללה מסע הרג, פגיעה וחטיפת חיילות וחיללים, אזרחיות ואזרחים רבים, יהודים וערבים לרצועת עזה. מתקפה זו הובילה למלחמה ולתמרון קרקעי רחב ומתמשך ברצועת עזה, ולמערכה כואבת אך בהיקף מוגבל לעת עתה בגבול הצפון. נכון למועד פרסום הדוח, נמצאת המלחמה בעיצומה, וקשה לצפות כמה זמן היא תימשך ומה יהיו השלכותיה על האוכלוסייה והכלכלה בישראל.

המלחמה פרצה לאחר כשנה וחצי של עלייה ביוקר המחיה ועליית הריבית, שהשפיעה על מחיריהם של מוצרי צריכה, בהם מוצרי יסוד כמו ירקות ופירות, וכן על עלייה ניכרת במשכנתאות ובשכר הדירה. בדוח זה נתנו תשומת לב מיוחדת להשפעת יוקר המחיה ועליית הריבית על ההתנהלות הכלכלית של משקי הבית.

לפיכך שנת 2023 הציבה אתגרים משמעותיים בפני משקי בית רבים. בין הנפגעים עצמאים ובעלי עסקים שפעילותם נסגרה או הצטמצמה, אנשי ונשות מילואים, שכירים רבים שהוצאו לחל"ת, בעלי הכנסה נמוכה שמצבם הורע, וצעירים שתוכניותיהם השתבשו ומסלול ההתפתחות שלהם נפגע.

הפגיעה קשה במיוחד בקרב משקי בית שנפגעו ישירות מהמלחמה ומתמודדים עם טראומה ואתגר רב-ממדי. ביניהם משפחות של חטופים, הרוגים או פצועים, תושבי קו העימות, שנאלצו לגלות מביתם, להתרחק או להתנתק ממקורות התעסוקה והפרנסה שלהם וממקום החיים הקהילתי והמוכר.

השבר והכאב שנוצר בחברה הישראלית, והקושי של רשויות המדינה לתת מענים מהירים, מספקים וגמישים הביא להתגייסות נרחבת של החברה האזרחית שהתגלתה במלוא עוצמתה. מייד עם תחילת המלחמה, הקרע החברתי-פוליטי שקדם לה הושם בצד. נרשם שיעור התגייסות גבוה למילואים והוקמו מיזמים התנדבותיים על ידי יוזמות פרטיות וארגוני מתנדבים שנתנו מענים יצירתיים וחדשניים. מסקרים שנערכו על ידי המועצה הישראלית להתנדבות ושותפות נוספות עולה, ששיעור ההתנדבות בכלל האוכלוסייה בשבועות הראשונים של המלחמה עמד על 45%, ואף כי ירד ל-29% בשבוע החמישי והשישי למלחמה עדיין מדובר בשיעור גבוה (המועצה הישראלית להתנדבות, המכון לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל באוניברסיטה העברית והשירות להתנדבות במשרד הרווחה והביטחון החברתי, 2023).

לפרטים נוספים על שירותי החירום סרקו את הקוד

גם אנחנו בפעמונים נרתמנו והתאמנו מגוון שירותים כלכליים חדשים לשעת חירום המיועדים לסייע לנפגעי המלחמה, ביניהם "חדר מיון כלכלי", הנגשה של מידע כלכלי, מענה בקבוצות וואטסאפ של מילואימניקים ו"מרחב מוגן כלכלי" (פעילות בשיתוף פעולה עם ארגון "אחים לעורף").

נתוני הסקר מציגים נתונים מדאיגים. מדד פעמונים לשנת 2023 מדגים את המשך הירידה העקבית, גם אם מתונה, בחוסן הכלכלי של הציבור בישראל. כמו כן כמחצית ממשיבי הסקר הביעו, גם השנה, חששות לגבי יכולתם לנהל בהצלחה את ענייניהם הכלכליים המשפחתיים. במקביל, 32% מהמשיבים ציינו כי הם חוששים לאבד את מקור פרנסתם, וכמעט מחצית מהציבור חש שבשל מצבו הכלכלי לעולם לא ישיג את הדברים שהוא רוצה בחיים. 45% ציינו כי אינם מפרישים לחיסכון מדי חודש באופן עצמאי וגדל מספר המשיבים שוויתרו על טיפולי שיניים, ביקורי רופא ותרופות.

דווקא בתקופה זו של שעת חירום, משברים כלכליים, חברתיים וביטחוניים, יחד עם תחושת אי-ודאות גדולה, נדרש לחשוב על העתיד הקרוב והרחוק. חינוך פיננסי חשוב היום אף יותר מבעבר ועשוי למתן את ההשפעות הסביבתיות המטלטלות. אוריינות פיננסית הוכרה ברמה העולמית כמיומנות ליבה לחיים במאה ה-21, מיומנות חיונית להעצמה ולתמיכה ברווחתם הכלכלית של הפרט והחברה. לאוכלוסיות פגיעות מבחינה כלכלית, מיומנויות של ניהול כספי נמצאו כגורמים החשובים בהתנהלותן. המיומנויות העיקריות כוללות מודעות פיננסית, ניהול שוטף של חשבונות הבית וניהול התקציב המשפחתי.

מהות הדוח ומתודולוגיה

מהות הדוח

הדוח מתבסס על סקר פעמונים השנתי המתפרסם זו השנה השלישית בנושא חוסן, אוריינות פיננסית ומסוגלות פיננסית בחברה הישראלית. הסקר נערך על ידי ארגון פעמונים ובוצע על ידי חברת גיאוקרטוגרפיה במהלך דצמבר 2023. מטרת הסקר לקבל תמונה רחבה על אוריינות ומסוגלות פיננסית בחברה בישראל לאורך זמן באמצעות השוואה לתוצאות בשנים קודמות. במסגרת הסקר בחנו את רמת ההבנה של מונחים כלכליים בסיסיים, כגון ריבית דריבית ואינפלציה, דירוג עצמי של רמת הידע הפיננסי בהשוואה לישראלים אחרים בני אותו גיל, הערכה לגבי המצב התזרימי, ויתורים על צריכה ועוד. בהתאם לכך חישבנו את מדד פעמונים לחוסן כלכלי. בשאלות נבחרות ערכנו השוואה לסקר מקביל של ה-OECD כדי לבחון את מצבה של ישראל בפרספקטיבה בין-לאומית.

מתודולוגיה

הסקר נערך בקרב 1,053 משיבים בגילאי 21 ומעלה, מתוכם 751 ענו על שאלון אינטרנטי ו-302 נשאלו טלפונית. מטרת הסקר הטלפוני הייתה להגיע למדגם מייצג הכולל גם את האוכלוסייה הנגישה פחות לאינטרנט (המגזר הערבי, החרדי ובני 65 ומעלה).

הסקר כלל 36 שאלות העוסקות בכלכלת משפחה, ומתוכן שש שאלות שעל בסיסן חושב מדד פעמונים לחוסן כלכלי של משקי הבית בישראל.

שאלות הסקר נגעו בנושאים הבאים:

- שאלות מדד פעמונים לחוסן כלכלי - יכולת להתמודד עם זעזוע בהכנסות ובהוצאות, מאזן חודשי, הימנעות מצריכה חיונית, חיסכון ותחושת ביטחון ביכולת לנהל את העניינים הכלכליים.
- אוריינות פיננסית, כולל ציון ידע פיננסי אובייקטיבי, הערכה סובייקטיבית של ידע פיננסי ועמדות ביחס לצורך בחינוך פיננסי.
- יוקר המחיה - השפעה על צריכה, החזר הלוואות ומשכנתה.
- מעגלי חוסן - במי נעזרים ועם מי מתייעצים.
- ביטחון תעסוקתי - מידת הביטחון בפרנסה והכלים והמימוניות להגדלת ההכנסה.

בחירת השאלות התבססה על ספרות בנושא מדידת חוסן, אוריינות, חרדה ובריאות פיננסית (Lusardi & Mitchell, 2011; UNSGSA Financial Health Working Group, 2021).

מהו חוסן כלכלי?

ההגדרה המקובלת לחוסן כלכלי התמקדה בהבנת החוסן כיכולת להתאושש מאירועים כלכליים שליליים, להסתגל לנסיבות כלכליות משתנות ולהתמודד עם לחצים הנובעים מנושאים כלכליים (Abbott-Chapman, Denholm, & Wyld, 2008). פדן וגל (2020) מתייחסים להתפתחות שחלה בשנים האחרונות לתפיסת המושג "חוסן" ושימוש הנרחב שנעשה בו להתמודדות עם הפרעות (מעשה ידי אדם או הטבע) ברובד של היחיד, הקהילה והמדינה.

החוסן הכלכלי של היחיד

מוגדר כיכולת של היחיד להתנהג באופן אדפטיבי במהלך משבר או הפרעה כלכלית כדי לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת. מכון ירושלים לחקר ישראל, בשיתוף עם המשרד להגנת הסביבה בישראל, פרסמו ב-2012 דוח מפורט על הקשר בין כלכלה, איכות חיים ורמת החוסן במשקי בית ובקרב יחידים. על פי דוח זה "שלושה גורמים יכולים להשפיע על חוסנם הכלכלי של יחידים: רמת ההכנסה לאורך זמן, היקף החסכונות ויציבות תעסוקתית. נוסף לכך, שירותי חינוך ובריאות הם גורמים חשובים בבניית חוסן כלכלי אישי" (אצל פדן וגל, 2020, עמ' 11).

החוסן הכלכלי של הקהילה

מוגדר כיכולת של הקהילה לפעול באופן אדפטיבי במהלך משבר או הפרעה בעלי אופי כלכלי כדי לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת. הון חברתי, מערכות יחסים הדדיות בלתי פורמליות בין יחידים ומשפחות, וכן רשתות חברתיות רחבות יותר כמו אלה הקיימות בארגונים קהילתיים, משמשים מקור עוצמה הן במהלך משבר הן לאחריו, ולכן מחזקים את החוסן הכלכלי הקהילתי והאישי.

החוסן הכלכלי המדינתי

מוגדר כיכולת של המדינה לפעול באופן אדפטיבי במהלך משבר או הפרעה בעלי אופי כלכלי כדי לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת. הגורמים המשפיעים על חוסן כלכלי ברמת המדינה הם אמון במוסדות הפוליטיים והציבוריים, מנהיגות כריזמטית ונחושה, רמת פטריוטיות גבוהה ואופטימיות. לצד "גורמי אנוש" אלו פועלים גם גורמי מדיניות פיננסית. כאן ניתן להצביע על הגורמים האפשריים הבאים: התוצר הלאומי הגולמי, קיומן של רזרבות מוניטריות, שיעור האינפלציה השנתית, שיעור התעסוקה וצעדי מדיניות ברמת המקרו-כלכלה והמיקרו-כלכלה.

ניתן להיעזר במסגרת המוצעת ככלי עבודה כדי להעריך שינויים (התקדמות או נסיגה) בבניין החוסן על רבדיו השונים לאורך זמן. כך יתאפשר להפוך את המסגרת המוצעת לכלי אסטרטגי שבו ניתן להשתמש במהלך ההיערכות לקראת מצבי חירום ומניעתם, וכן כדי ליצור הקלה ו"הזדקפות מחדש" (bouncing back) לאחר משברים ואסונות.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי

תוצאת המדד לשנת 2023

מדד פעמונים לשנת 2023 מתפרסם זו השנה השלישית במסגרת דוח פעמונים לחוסן כלכלי.

המדד הוא ציון בטווח שבין 0 ל-100.

המדד בוחן את החוסן הכלכלי של משקי בית בחברה הישראלית בכלל ובקבוצות אוכלוסייה פגיעות בפרט. הוא מזהה את היכולת להתמודד עם זעזועים כלכליים בהכנסות ובהוצאות, תחושת המסוגלות והביטחון של משק הבית לנהל את ענייניו הכלכליים, היכולת של משק הבית להיות מאוזן בין הכנסות והוצאות ("לסגור את החודש"), הווייתורים על תרופות ומזון חיוני בגלל המצב הכלכלי והפרשה לחיסכון. הואיל והמדד מורכב משש שאלות החוזרות מדי שנה, הוא מאפשר לנו להשוות לאורך זמן את המגמות בתחומים הנמדדים. המדד גם מאפשר לנו לזהות קבוצות אוכלוסייה פגיעות עם רמת חוסן כלכלי נמוכה. ציון נמוך במדד מעיד על קושי להתמודד עם זעזועים עתידיים וסבירות גבוהה של משק הבית להיכנס לסחרור כלכלי, לפתח תלות בסביבה הקרובה, להזדקק לסיוע מהרשויות או להתקרב לכניסה למעגל העוני.

הנתונים מראים מגמת ירידה מתונה לאורך השנים בחוסן הכלכלי. התערעורת החוסן באה לידי ביטוי בהמשך הירידה במדד. אנו קוראים בדפים אלה לנקיטת הצעדים הדרושים למניעת המשך ההתדרדרות טרם תצא משליטה.

מרכיבי מדד פעמונים לשנת 2023

בקרב ישראלים רבים מדי יכולת ההתמודדות עם זעזועים כלכליים לוקה בחסר, והם חווים חוסר ביטחון והיעדר מרווח נשימה כלכלי. בחינה של מרכיבי המדד מראה שמגמת הירידה היא עקבית ושבמרבית המקרים קיימים פערים גדולים בין האוכלוסיות החזקות לחלשות. כתוצאה מכך כרבע מהאוכלוסייה נמצאת במינוס כדרך חיים, לא חוסכים באופן אקטיבי לעתיד משפחתם ונאלצים לעשות ויתורים משמעותיים בשימוש בתרופות ובמזון חיוני כתוצאה ממצבם הכלכלי. 16% מהמשיבים מעידים על עצמם שאינם בטוחים ביכולתם לנהל בהצלחה את ענייניהם הכלכליים ו-40% חוששים שבמקרה שיאבדו את הכנסת המפרנס העיקרי, הם לא יוכלו לשרוד שלושה חודשים ללא קבלת עזרה. זעזוע בהוצאות יגרום להם לקושי רב עד כדי קריסה.

החמרה משמעותית בשלושה ממרכיבי המדד | 2023-2021

מדד פעמונים לחוסן כלכלי 2023-2021

זרקור על קבוצות אוכלוסייה פגיעות

מדד פעמונים לחוסן כלכלי מאפשר לזהות קבוצות אוכלוסייה עם רמת חוסן כלכלי נמוכה. השנה נתמקד בשתי קבוצות שבירות: נשים ועצמאים.

בחינת החוסן הכלכלי של נשים

החוסן הכלכלי של נשים נמוך משל גברים, ואף ירד יחסית לשנה קודמת. ברבים מן הפרמטרים שנבדקו בסקר העידו הנשים על מצב כלכלי רע משל הגברים, תחושת ביטחון נמוכה יותר הן לגבי יכולתן לנהל בהצלחה את ענייניהן הכלכליים הן מבחינת הביטחון התעסוקתי. כמו כן, הנשים מיקמו את עצמן נמוך יותר מהגברים ביחס לבני גילן מבחינת רמת הידע הפיננסי שלהן, ואף שגו יותר מהגברים בשאלות הבדוקות ידע פיננסי. הפער הניכר בין לבין הגברים מבחינת הפגיעה שהן חשות ביכולת "לסגור את החודש" ניכר גם בפגיעה בתחושת הביטחון הכלכלי בעקבות המלחמה.

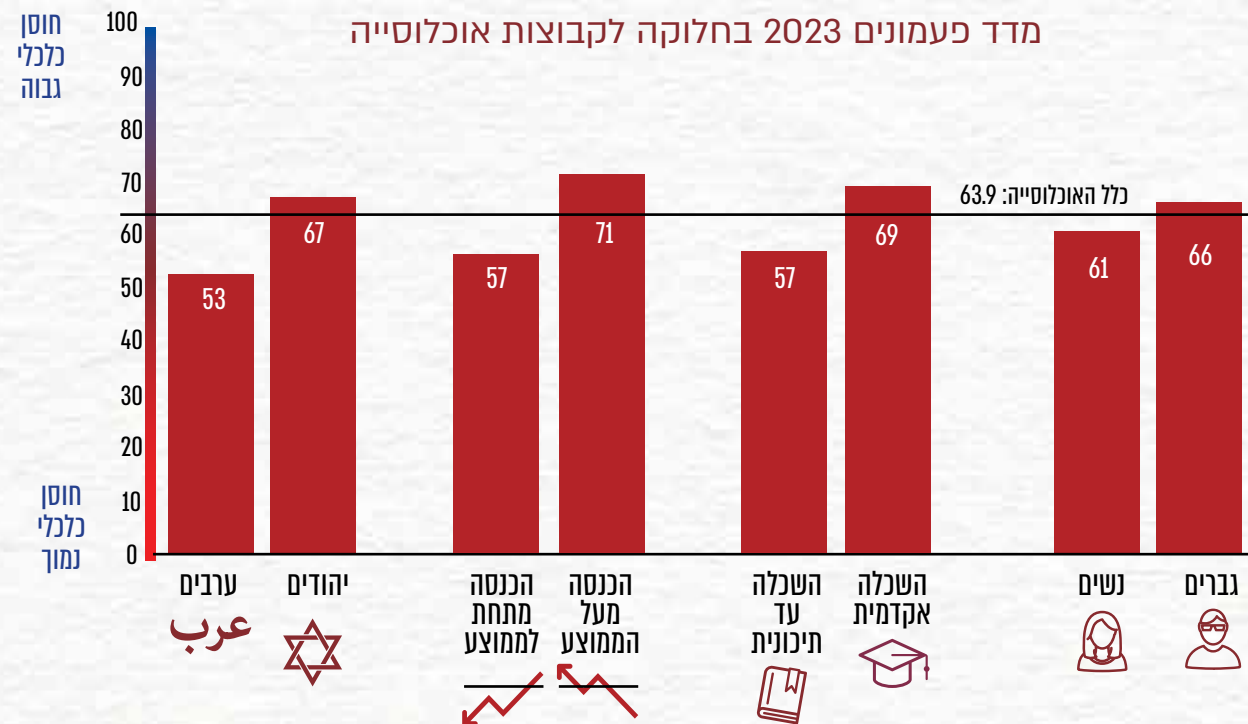
לפי דוח "Own Your Worth" של בנק UBS לשנת 2021, כמעט 100% מהנשים ומהגברים מאמינים שנשים צריכות להיות מעורבות יותר בקבלת החלטות פיננסיות. רובם מאמינים שכל עוד נשים לא תהינה מעורבות בהחלטות אלו, הן לא תוכלנה להגיע לשוויון מגדרי. ראוי לציין כי לפי סקר שביצע בנק UBS, בקרב כ-80% ממשקי הבית ההחלטות הפיננסיות מתקבלות בעיקר בידי הגברים.

נשים	גברים	
61	66	מדד פעמונים 2023
19%	13%	לא בטוחות ביכולתן לנהל בהצלחה את ענייניהן הכלכליים
49%	39%	חוות פגיעה בתחושת הביטחון הכלכלי בעקבות המלחמה
30%	23%	חשות ללא כלים ומיומנויות להגדלת הכנסה
36%	28%	חוששות לאבד את מקור פרנסתן
61	74	ציון אוריינות פיננסית*
34%	16%	חשות שהידע הפיננסי שלהן נמוך מהממוצע

* ראו עמוד 16 להסבר לגבי אופן חישוב ציון האוריינות הפיננסית.

מדד פעמונים 2023 בחלוקה לקבוצות אוכלוסייה

בנוסף למגמת הירידה המתונה לאורך השנים, שהזכרנו לעיל, בחינה של קבוצות אוכלוסייה פגיעות מראה שאצלן החוסן הכלכלי נמוך יותר.

בחירת החוסן הכלכלי של עצמאים

השפעות המלחמה המתמשכת יצרו פגיעות רבה במגזר העצמאים ובעלי עסקים. קבוצה זו נפגעה ביתר שאת בקרב מילואימניקים, בעלי עסקים בקו העימות ובעלי עסקים בענפי הפנאי (תיירות, תרבות, אופנה ומסעדנות) (למ"ס, הודעה לתקשורת 26.12.23).

ממצאי הסקר עולה כי זוגות עצמאים נפגעו יותר מזוגות שכירים*:

יוקר המחיה

יוקר המחיה הוא סוגיה מרכזית בשיח הציבורי בישראל. המושג "יוקר המחיה" מתאר את העלות הכספית הנדרשת על מנת לקיים רמת חיים נתונה (המכון הישראלי לתכנון כלכלי, 2022). העלייה ביוקר המחיה בישראל הובילה למחאות ציבוריות רחבות, והיא חלק בלתי נפרד מהשיח הפוליטי ומהבחירות של המפלגות בישראל. בשנה האחרונה חל זינוק באינפלציה הן ברמה העולמית הן בישראל. היו לכך כמה סיבות, ובהן השיבושים בשרשראות האספקה בשל מדיניות הסגרים בסין בעת משבר הקורונה ופלישת רוסיה לאוקראינה, שהובילה למחסור באנרגיה בעקבות הפסקה של הזרמת הגז הרוסי לאירופה ולמחסור בחיטה. כל אלו התרחשו על רקע גאות בביקוש לצריכה פרטית, הן של מוצרים הן של שירותים, לנוכח ההתאוששות המהירה ממשבר הקורונה והסרת המגבלות, שקודם לכן הביאו לעלייה בלתי מתוכננת בחיסכון. כדי להתמודד עם המשבר החלו מדינות העולם, ובהן ישראל, לקדם מדיניות מוניטרית של העלאת ריבית, מדיניות שהובילה לצמצום הביקושים ולהאטת האינפלציה (פלוג, פורת הירש וקנת פורטל, 2023). בין השנים 2012-2021 מדד המחירים לצרכן עלה בשיעור שנתי ממוצע של 0.4%. בשנת 2022 עלה המדד ב-5.3% (רוטנברג, 2023) וב-2023 עלה ב-3.0%. לאחר פרוץ מלחמת חרבות ברזל בנק ישראל הותיר את הריבית בישראל ללא שינוי (ברמה של 4.75%) ובינואר 2024 המדד הופחת לראשונה מזה ארבע שנים ב-0.25% ל-4.5%.

העלייה בריבית וביוקר המחיה מקשים על רבים לשמר את רמת החיים שהורגלו אליה, והדבר ניכר היטב בתוצאות הסקר. הממצאים מראים קושי יום-יומי לנהל את משק הבית בצורה מאוזנת כלכלית. 46% מהמשיבים דיווחו כי חוו בשנה האחרונה החמרה ביכולתם "לסגור את החודש". רבים מהם נאלצים כתוצאה מכך לקחת מצד אחד הלוואות ולהעמיק את המינוס שממילא הם נמצאים בו ומצד שני לעשות ויתורים כואבים בכל המישורים. מחקרים רבים עסקו באירוע כניסת משק בית לחוב. מהמחקרים עולה כי מדובר באירוע משמעותי עבור משק הבית, הן עבור יציבותו הבריאותית והכלכלית-תעסוקתית הן עבור המשך קיומו במסגרת הנישואים של בני הזוג (ויס, 2018).

מדד כעמונים 2023	בני הזוג עצמאים	בני הזוג שכירים
יכולו לשרוד כחות משלושה חודשים במקרה של איבוד הכנסת המפרנס העיקרי	63%	67%
נאלצים לוותר על תרופות ומזון חיוני בגלל מצבם הכלכלי	31%	19%
לא חוסכים מדי חודש באופן עצמאי	47%	33%
פגיעה ביכולת "לסגור את החודש" בשנה האחרונה	58%	42%
מרגישים שאם יאבדו את עבודתם לא יוכלו למצוא עבודה חדשה ללא ירידה בשכר	24%	13%
פגיעה בתחושת הביטחון הכלכלי בעקבות המלחמה	62%	38%

* הפערים בטבלה מובהקים ברמה אינדיקטיבית (90%), פרט לפער בין הנתונים שבשורה האחרונה שהינו מובהק ברמה של 95%. מספר זוגות העצמאים שנדגמו בסקר הוא 37, מספר הזוגות השכירים: 411.

יתורים בעניינים חיוניים ב-12 החודשים האחרונים

כהמשך ישיר להחמרה ביכולת "לסגור את החודש" אנו רואים שהויתורים ב-12 החודשים האחרונים הלכו והעמיקו, יחסית לשנה הקודמת. הויתורים פוגעים בבריאות, בניהול החברתית ובזכות לחיות בכבוד. לויתורים הללו יש השפעה הן לטווח הקצר הן לטווח הארוך. ויתורים על שירותים רפואיים פוגעים לא רק בבריאות אלא גם בכושר ההשתכרות ובביטחון התעסוקתי. ויתור על חוגים ושיעורים פרטיים לילדים מנציח את הפערים הקיימים בין התלמידים ומזין את מעגל העוני. האיזון בין ויתור כביטוי לאחריות ובין ויתור הפוגע באיכות החיים הוא עדין וקשה לכימות במבט צופה פני עתיד. צמצום ההוצאות צריך להיות מתוך הבנה פיננסית וראייה של התמונה הרחבה, תוך בחינה מחודשת של התקציב וקביעת סדרי עדיפויות חדשים.

השלכות העלייה בריבית על משכנתאות

העלאת הריבית במשק על ידי בנק ישראל הובילה לעלייה חדה בריבית על המשכנתאות. נטל המשכנתאות על משקי הבית מושפע מהשינויים במחירי הדירות ומהריבית על המשכנתאות, המבטאת את "מחיר" המשכנתה (מחיר האשראי) ומשפיעה ישירות על ההחזרים החודשיים. התבוננות בנתוני המשכנתאות מלמדת כי עליית מחירי הדיור והעלייה בריבית משפיעות על יוקר המחיה ומגבירות את הנטל על משקי הבית (פלוג ואחרים, 2023).

מהסקר עולה כי ל-32% מהמשיבים הייתה משכנתה במהלך 12 החודשים האחרונים.

בשנה האחרונה העידו המשיבים, בעלי המשכנתה, על פגיעה ביכולת החזרי המשכנתה לפני המלחמה ומעט יותר אחריה. כרבע מהמשיבים חוו פגיעה ביכולת החזר, הן בשנה שקדמה למלחמה הן כתוצאה ממנה. הפגיעה שחוו הצעירים בני 21-34 גדולה באופן משמעותי יותר מאשר באוכלוסייה הכללית הן לפני המלחמה הן כתוצאה מהמלחמה.

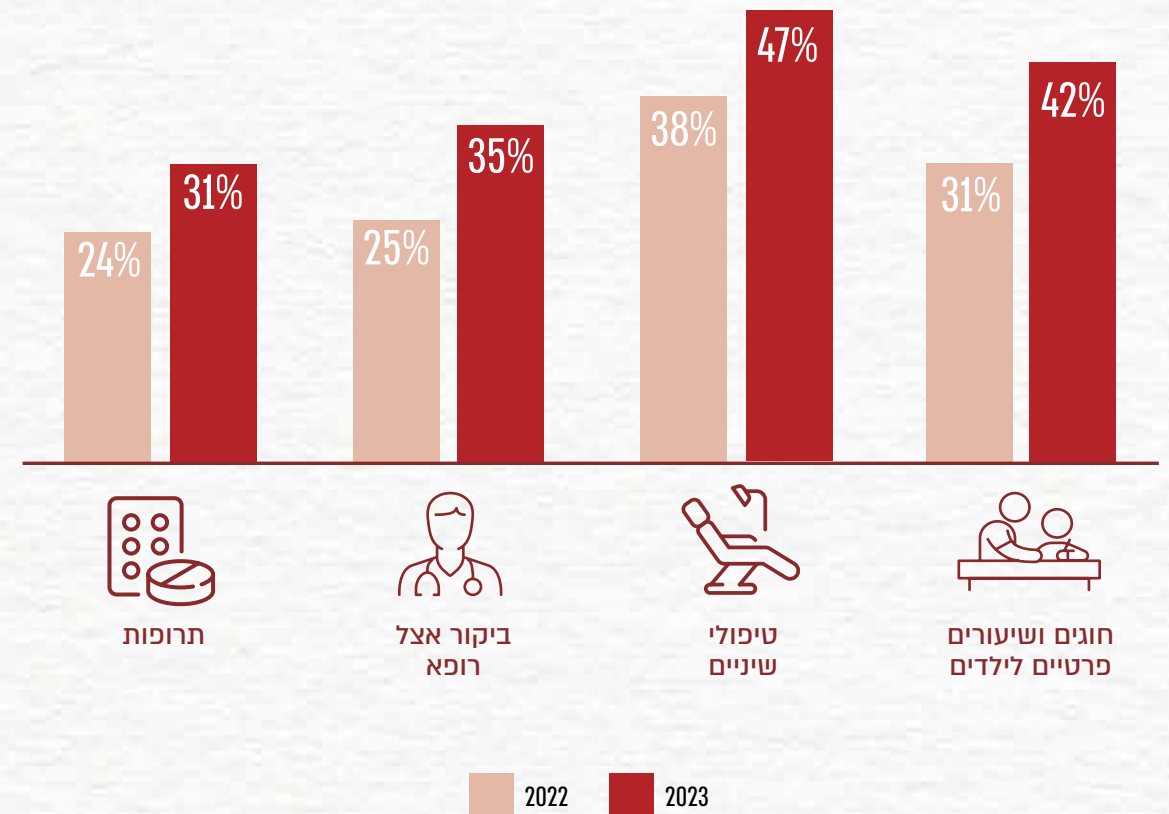
פגיעה ביכולת החזרי המשכנתה

כתוצאה מהמלחמה	ב-12 החודשים שקדמו למלחמה	
25%	23%	כלל המשיבים
38%	35%	בקרוב הצעירים בני 21-34
26%	18%	בקרוב העצמאים

ההתמודדות עם העלייה בהחזר המשכנתה אינה פשוטה ומובילה להעמקת השבר הפיננסי. 21% מהמשיבים בעלי המשכנתה העידו שכתוצאה מהעלייה בהחזר החודשי על המשכנתה, הם פיגרו בתשלומים, נכנסו למינוס או העמיקו את המינוס הקיים. המצב חמור יותר בקרב בעלי הכנסה מתחת לממוצע (25% מתוכם, ביחס ל-18% מבעלי הכנסה שמעל לממוצע).

החמרה בויתורים על צריכת מוצרים חיוניים

2023 לעומת 2022

אוריינות פיננסית ותחושת ביטחון בידע הפיננסי

אוריינות פיננסית הוכרה ברמה העולמית כמיומנות ליבה לחיים במאה ה-21, מיומנות החיונית להעצמה ולתמיכה ברווחתם הכלכלית של הפרט והחברה. אירועים משמעותיים מאז פרסום סקר אוריינות פיננסית למבוגרים של ה-OECD ב-2020 מדגימים את הצורך המתמשך בחיזוק האוריינות הפיננסית לתמיכה ברווחה הפיננסית של יחידים ומשקי בית. על אירועים אלה נמנים מגפת הקורונה, לחצי יוקר המחיה הנובעת משיבושים הקשורים למגפה, הפלישה של רוסיה לאוקראינה, האינפלציה הגבוהה ועליית הריביות. יתר על כן, התפשטות השירותים הפיננסיים הדיגיטליים, שהאוצה במהלך מגפת הקורונה, מדגישה את הצורך לצייד אנשים עם ידע ומיומנויות נאותות, כדי שיוכלו להשתמש במוצרים ושירותים כאלה בצורה בטוחה. התפתחויות נוספות בנוף הפיננסי כוללות התעניינות ושימוש מוגבר בנכסי קריפטו, צורות חדשות ואלטרנטיביות של ייעוץ פיננסי (למשל פינפלוואנסרים – משפיעני רשת בתחום הפיננסי), וכן שכיחות מוגברת של הונאות פיננסיות, המדגישות את הצורך בחיזוק מיומנויות של אוריינות פיננסית בקרב מבוגרים, כדי לעזור להם לקבל החלטות פיננסיות נכונות (OECD/INFE, 2023).

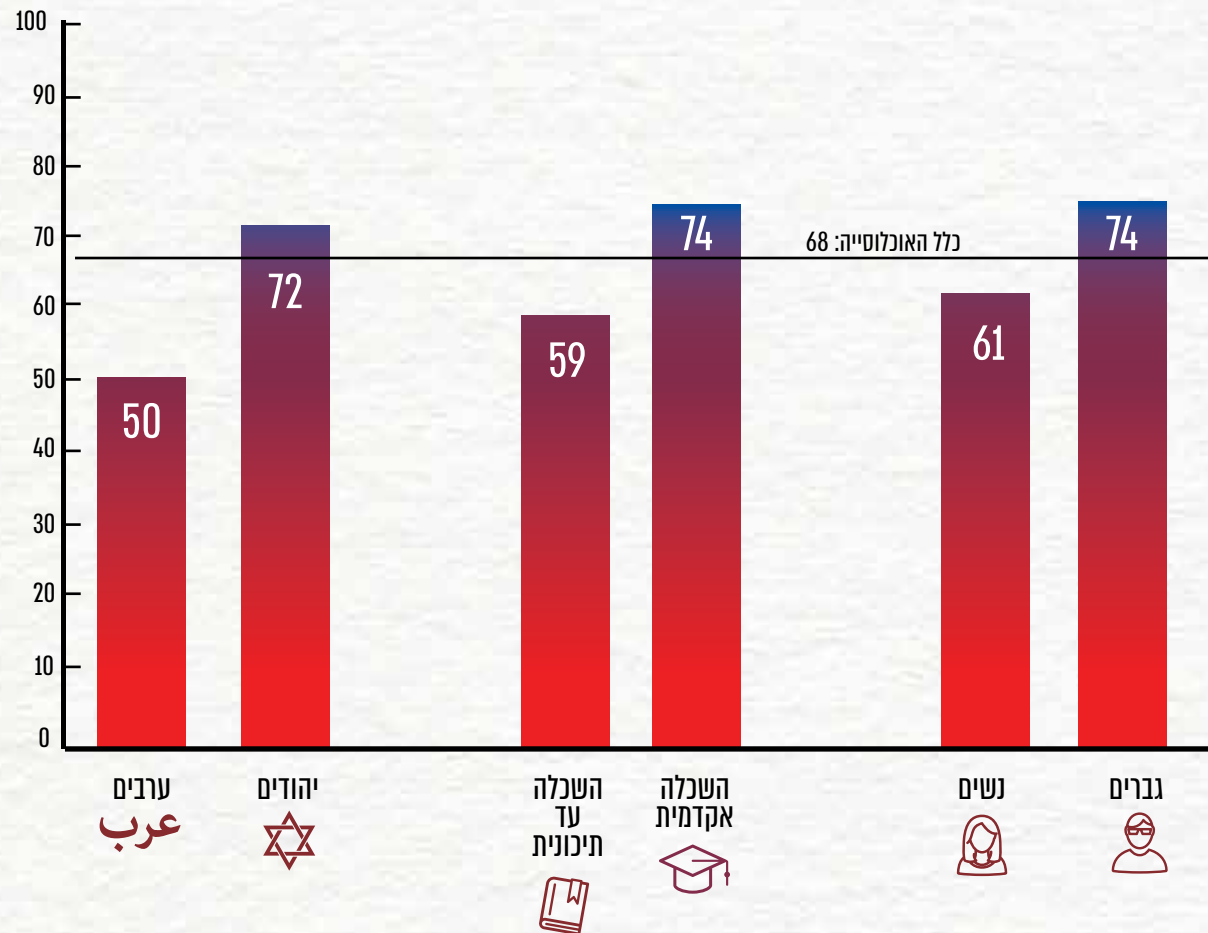
על פי הספרות האקדמית, לאוריינות פיננסית יש מתאם עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים כמו מגדר, השכלה, עושר, גזע ושיוך אתני. לאוריינות פיננסית יש השפעה דורית - יש תיעוד לכך שהאוריינות הפיננסית של הורה משפיעה על האוריינות הפיננסית וההתנהגות הפיננסית של ילדיו. הביטחון שאדם חש בידע שלו בסוגיות פיננסיות עשוי להשפיע גם על התנהגותו הפיננסית. כאשר בוחנים התנהגות פיננסית, הן האוריינות הפיננסית הן הביטחון הפיננסי חשובים. אנשים המעידים על עצמם שהם בעלי ידע רב בכלכלה או בפיננסים נוטים יותר לתכנן את כספם, יש להם הון רב יותר כאשר הם יוצאים לפנסיה והם משלמים פחות דמי ניהול (הרן-רוזן ושדה, 2023).

כדי לאמוד את הידע הפיננסי שאלנו שש שאלות המעידות על הבנה פיננסית בסיסית ובנינו לפיהן ציון אוריינות פיננסית אובייקטיבית, הנע בין 0 ל-100. הציון מאפשר לנו להעריך את הידע הפיננסי האובייקטיבי של המשיבים. בסקרים הקודמים שאלנו רק שלוש שאלות והשנה הרחבנו אותן לשש כדי לתת תמונה רחבה יותר על האוריינות הפיננסית, ומתוך רצון להעמיק, לתקף ולבסס את המסקנות והתובנות על מסד שאלות רחב יותר. כמו בשנים קודמות בדקנו אם הנשאלים מבינים את הקשר בין תשובה לסיכון, את הקשר בין אינפלציה ליוקר המחיה ומהי ריבית דריבית. השנה הוספנו שאלות הבוחנות מודעות לשחיקת הכסף בזמן אינפלציה, פיזור סיכונים ומשמעותה של ריבית פשוטה.

במקביל, ביקשנו לאמוד את תחושת הביטחון של הנשאלים בידע הפיננסי שלהם. לצורך כך שאלנו בסקר: "איך היית מדרגת את מידת הידע הפיננסי שלך בהשוואה לישראלים אחרים בני גילך?". יש לכך חשיבות מכיוון שמהספרות המקצועית עולה שלא רק אוריינות פיננסית אובייקטיבית משפיעה על התנהגות פיננסית, אלא שגם לאוריינות הפיננסית הסובייקטיבית של אדם יש השפעה על התנהלותו הפיננסית (לאופר והרן-רוזן, 2021).

למלחמת חרבות ברזל צפויה השפעה שלילית משמעותית על כלכלת ישראל בשל עלויות ישירות ועקיפות (פלוג ואחרים, 2023). אנו סבורים כי דווקא בשל כך נדרש להסיט תקציבים לקידום האוריינות הפיננסית בציבור כדי שיוכלו לקבל החלטות נכונות בתנאים של משבר וחוסר ודאות. חשוב לראות בהשקעה בחינוך פיננסי השקעה לטווח ארוך, לא רק כלפי אותו אדם הרוכש את האוריינות הפיננסית, אלא גם כלפי צאצאיו.

ציון אוריינות פיננסית לפי אוכלוסיות

אוריינות פיננסית הוכרה ברמה העולמית כמיומנות ליבה לחיים במאה ה-21, החיונית להעצמה ולתמיכה ברווחתם הכלכלית של הפרט והחברה.

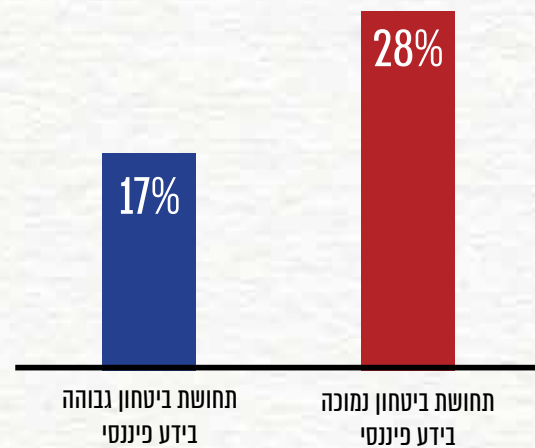
ביטחון תעסוקתי

מנתוני הסקר עולה כי בעלי תחושת ביטחון נמוכה בידע הפיננסי גם התקשו יותר להתמודד עם העלייה בהחזר המשכנתה, והם גם פחות מאמינים שיהיה להם את מה שהם רוצים בחיים.

התמודדות עם עליית החזר המשכנתה

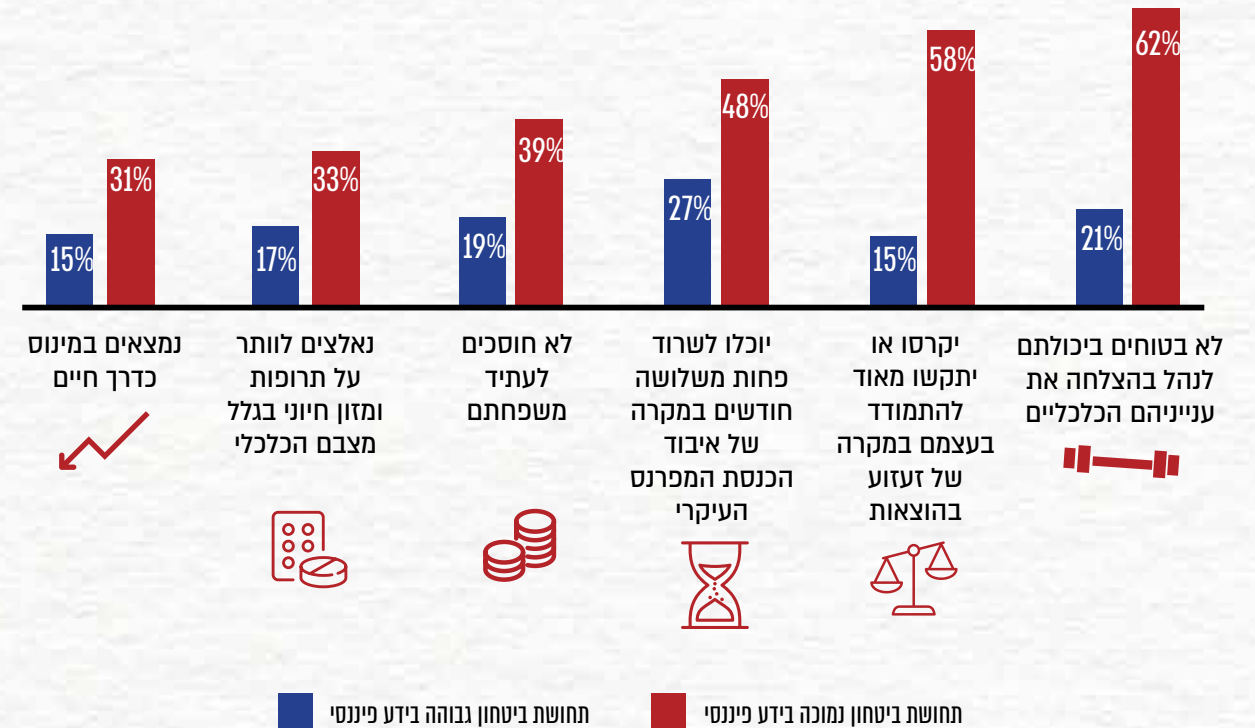
אחוז בעלי המשכנתה שפיתרו בתשלומים, נכנסו למינוס או העמיקו אותו

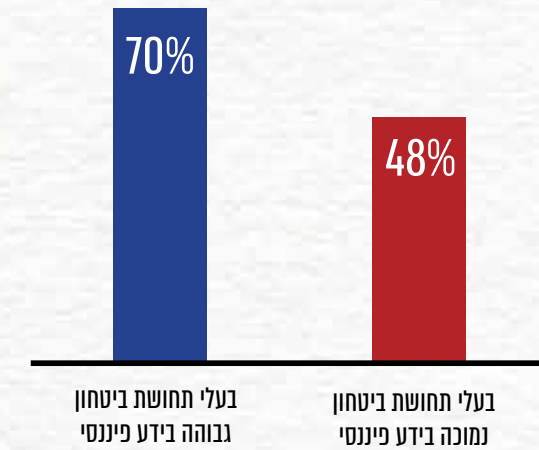
מאפיינים של בעלי תחושת ביטחון נמוכה בידע הפיננסי

תחושת ביטחון בידע הפיננסי	מדד פעמונים:	ציון אוריינות פיננסית:	חווים פגיעה בתחושת הביטחון הכלכלי בעקבות המלחמה:
נמוכה	55	56	47%
גבוהה	76	81	37%

השוואה לפי רמת תחושת הביטחון בידע הפיננסי

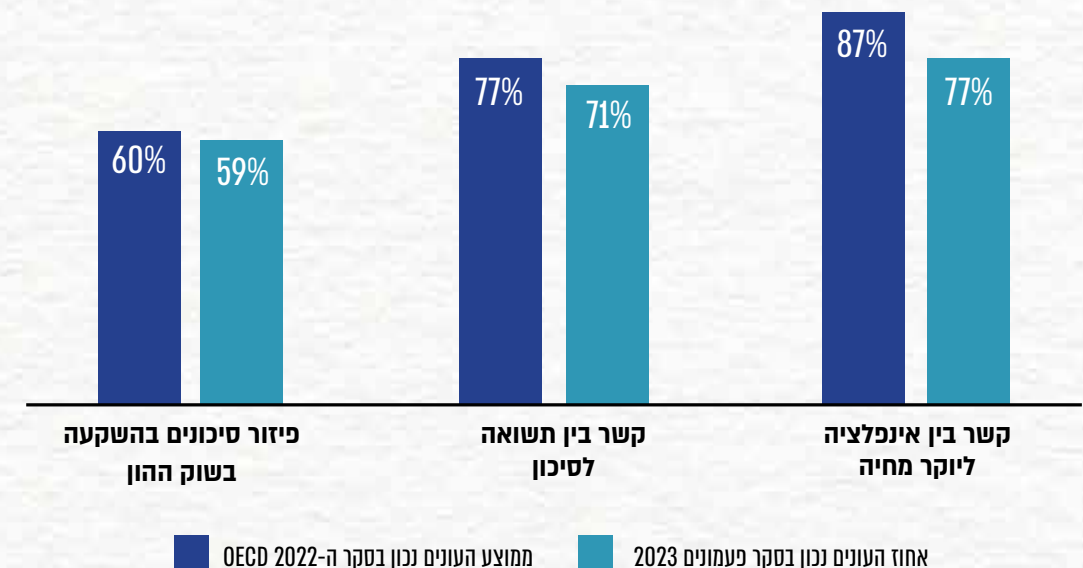
מאמינים שיהיה להם את מה שהם רוצים בחיים

השוואה לסקר ה-OECD

חלק מהשאלות לקוחות משאלון הסקר הבין-לאומי לאוריינות פיננסית, OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion (OECD/INFE, 2022) ואת התשובות להן השווינו לנתוני ה-OECD לגבי 20 מדינות החברות ב-OECD שפורסמו ב-2023 (OECD, 2023). שיעור המשיבים בסקר פעמונים 2023 שענו נכון על שאלות הידע הפיננסי היה נמוך מהמשיבים נכונה בסקר ה-OECD.

ידע פיננסי: אחוז העונים נכון בסקר פעמונים 2023 לעומת מדינות ה-OECD

חינוך פיננסי

בסקר בחנו גם את המקורות לידע כלכלי של הנשאלים. השאלה הייתה רבת ברירות ואפשר היה להצהיר על יותר ממקור ידע אחד. 61% מהמשיבים ניזונים מהאינטרנט ומהרשתות החברתיות, כאשר ביתר שאת ניזונים ממקור זה גברים (65% בקרב הגברים, לעומת 56% בקרב הנשים), יהודים (64% בקרב היהודים, לעומת 49% בקרב הערבים) ובני 34-25 (72% בקרב בני 34-25, לעומת 60% בקרב בני 24-21 ו-64% בקרב בני 44-35).

למרות האפשרויות האין-סופיות לכאורה המצויות ברשת האינטרנט, ואולי דווקא בשל עודף מידע המקשה להבחין בין עיקר לטפל ובין מידע נכון למידע מוטעה ומטעה, 81% מהמשיבים הביעו דעתם שיש ללמד חינוך פיננסי במערכת החינוך העל-יסודית.

81%

מהמשיבים הביעו דעתם שיש ללמד חינוך פיננסי במערכת החינוך העל-יסודית

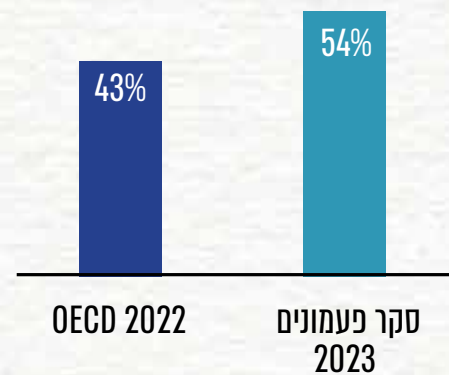
61%

העידו שהם רוכשים את הידע הכלכלי שלהם באינטרנט ו/או ברשתות חברתיות

נסיים בנימה אופטימית - למרות הכול, הישראלים חושבים חיובי

השנה שאלנו את המשיבים באיזו מידה הם מסכימים עם המשפט הבא: "בגלל מצבי הכלכלי, להרגשתי אף פעם לא יהיה לי את הדברים שאני רוצה בחיים." כפי שאנחנו מכירים כבר ממחקרים של האו"ם לגבי מידת האושר של האזרחים במדינות השונות, ישראל ממוקמת גבוה ברשימה. בשנת 2023 דורגה ישראל במקום הרביעי אחרי פינלנד, דנמרק ואיסלנד (Helliwell, 2023). חרף הקשיים והמהמורות, ואף שהסקר נעשה כחודשיים לאחר פרוץ מלחמת "חברות ברזל", הישראלים עדיין אופטימיים יותר מהמשיבים מה-OECD.

מאמינים שיהיה להם את מה שהם רוצים בחיים

את האופטימיות הזו אנו מציעים לגייס לטובת תוכניות חינוך פיננסי שיובילו לשיפור המדדים בשנים הבאות.

רשימה ביבליוגרפית

Abbott-Chapman, J., Denholm, C., & Wyld, C. (2008). Social Support as a Factor Inhibiting Teenage Risk-Taking: Views of Students, Parents and Professionals. *Journal of Youth Studies*, 11, 611–627.

Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2023). *World Happiness Report 2023*. New York: Sustainable Development Solutions Network.

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). *Financial Literacy Around the World: An Overview* (Working Paper No. 17107). National Bureau of Economic Research.

OECD, (2023). "OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy", OECD Business and Finance Policy Papers, No. 39, OECD Publishing, Paris.

OECD, (2022). *OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion 2022*.

UNSGSA working group. (2021). *Measuring Financial Health: Concepts and Considerations*.

הרן-רוזן, מ. שדה, א. (2023), האם הרגולציה הפיננסית מתעלמת בלא כוונה מאוכלוסיות מוחלשות? בחינה של הקשר בין הטמעת רגולציה בעזרת כלים דיגיטליים לבין אוריינות פיננסית אובייקטיבית וסובייקטיבית, החוג למימון, בית הספר למנהל עסקים, האוניברסיטה העברית בירושלים חטיבת המחקר, בנק ישראל.

ויס, ע' (2018). פושטי הרגל בישראל – גורמים והשלכות, עבודת תזה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

יונס, ס. (2018). הכלה פיננסית עבור אנשים החיים בעוני, בהדרה ובחובות יתר, מכון ירושלים למחקרי מדיניות, מרכז מילקן לחדשנות.

לאופר, ס. הרן-רוזן, מ. (2021). אוריינות פיננסית וגישה לכספי חירום בקרב משקי בית בישראל בתחילת מגפת הקורונה, וההשפעה על עמידותם הפיננסית של משקי הבית. מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל.

למ"ס, הודעה לתקשורת 26.12.23, סקר מצב העסקים בזמן מלחמת חרבות ברזל: נתונים מתוך סקר בזק לחודש דצמבר 2023.

המועצה הישראלית להתנדבות, המכון לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל באוניברסיטה העברית והשירות להתנדבות במשרד הרווחה והביטחון החברתי, (2023). דפוסי התנדבות במלחמת חרבות ברזל.

המכון הישראלי לתכנון כלכלי (2022). יוקר המחיה בישראל 2022.

פדן, כ. גל, ר. (2020). הצעה למסגרת רב-ממדית להגדרת המושג "חוסן". חוסן לאומי 2: (1) עמ' 41-78.

פלוג, ק. פורת הירש, נ. קנת פורטל, ר. (2023). יוקר המחיה בישראל: מה מספרים המספרים? המרכז לממשל וכלכלה: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רוטנברג, בת חן. (2023). השינוי במדדי מחירים של מוצרים ושירותים בעקבות מלחמת חרבות ברזל, מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

www.paamonim.org

